

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun folklorşünaslıq irsi

Xanım Mirzəyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu

E-mail: xanim102@mail.ru

Annotasiya. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığının görkəmli nümayəndələrindən olan Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun (1905-1980) araşdırmalarında folklorşünaslıqla bağlı məsələlər də xüsusi yer tutur. Alimin bu sahədə qələmə aldığı ilk tədqiqat işi günümüzədək çap edilməmiş “Azərbaycan və Anadolu xalq hekayələrinin təhlili və müqayisəsi” adlı əsəridir. Bu əsər 1934-cü ildə İstanbul Universitetində məzun dissertasiyası kimi hazırlanmışdır. Tədqiqatdan aydın olur ki, müəllif “xalq hekayələri” adı altında həm nağılları, həm də dastanları nəzərdə tutmuşdur. Səlim Rəfiq həmin nümunələri mövzu baxımından sistemləşdirərək altı qrupda birləşdirir. Sonrakı bölümdə isə müəllif xalq hekayələrində yer alan nağıl motivlərinin hər biri haqqında ətraflı məlumat verir və onları həm Azərbaycan, həm də Anadolu xalq hekayələrində izləyir. Səlim Rəfiq nağıllarda yer alan dini motivlərə diqqəti çəkərək əvvəlcə şamanizm, sonra isə İslam dininin xalq ədəbiyyatı nümunələrinə göstərdiyi təsirə nəzər yetirir. Alim ilk dəfə olaraq nağılları bu baxımdan motivlər üzrə qruplaşdırır.

Səlim Rəfiq aşığı yaradıcılığı ilə də məşğul olmuş, aşığı ədəbiyyatından seçilmiş nümunələri “Azərbaycan ədəbiyyatı – Seçilmiş misralar” adlı kitabının “Əlavə” hissəsində çap etdirmişdir. Alim bununla həmin nümunələrin tədqiqi üçün şərait yaratmışdır.

Açar sözlər: Səlim Rəfiq, mühacirət, folklor, nağıl, motiv, aşığı

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 23.06.2025; qəbul edilib – 03.07.2025

Heritage of Folklore studies of Salim Rafiq Rafioghlu

Khanım Mirzayeva

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Oriental Studies named after Ziya Bunyadov of ANAS E-mail:

xanim102@mail.ru

Abstract. Folklore studies occupy a unique position in the research of Salim Rafiq Rafioghlu (1905-1980), one of the leading figures in Azerbaijani emigration literary studies. “Analysis and comparison of Azerbaijani and Anatolian folk stories” is the first study paper written by the scholar in this field, and it has not been published yet. This work was completed in 1934 as a graduation thesis at Istanbul University. The study makes it evident that the author intended for the term “folk stories” to refer to both epics and fairy tales. Salim Rafiq systematizes those examples in terms of subject and combines them into six groups. The author follows the fairy tale motifs in both Azerbaijani and Anatolian folk stories, and gives comprehensive information on each one in the next chapter. Salim Rafiq highlights the religious themes in fairy tales by examining the impact of Islam and shamanism on folk literary examples. From this point, the scholar first classifies the stories according to motifs.

Salim Rəfiq was also engaged in ashug creativity, and published selected examples of ashug literature in the “Addition” part of his book titled “Azerbaijani Literature – Selected lines”. The scholar thereby created conditions for the study of those samples.

Keywords: Salim Rəfiq, emigration, folklore, fairytale, motif, ashug

Article history: received – 23.06.2025; accepted – 03.07.2025

Giriş / Introduction

Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığının tanınmış nümayəndələrindən olan Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun (1905-1980) araşdırmalarında klassik irslə bərabər, folklorşünaslıqla bağlı məsələlər də xüsusi yer tutur. O, hələ İstanbul Universitetinin ədəbiyyat fakültəsində tələbə olarkən folklorla bağlı araşdırmalar aparmış, “Azərbaycan dəyərlərinə dair”, “Azəri xalq ədəbiyyatında Dəli Alı dastanı” və “Nigaristanlı Aşıq Sadıqın bir şeiri” adlı məqalələrini çap etdirmişdir. Səlim Rəfiqin 1941-ci ildə çap edilən “Azərbaycan ədəbiyyatı – Seçilmiş misralar” adlı kitabının sonunda verilən siyahıda onun folklorla bağlı aşağıdakı əsərlərinin adları qeyd olunur: 1. “Azərbaycan saz şairləri antologiyası”; 2. “Azərbaycan xalq ədəbiyyatı antologiyası”; 3. “Azərbaycan və Anadolu xalq hekayələrinin təhlili və müqayisəsi”. Təəssüf ki, qeyd edilən bu əsərlərdən yalnız üçüncüsü əldə olsa da, digərləri hələ ki, tapılmamışdır.

Əsas hissə / Main Part

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun 1934-cü ildə tamamlanan “Azərbaycan və Anadolu xalq hekayələrinin təhlili və müqayisəsi” adlı əsəri İstanbul Universitetində məzun dissertasiyası kimi yazılmışdır. Əsərin 118 səhifədən ibarət makinada yazılmış yeganə nüsxəsi də İstanbul Universitetinin kitabxanasında (şifrə: 184) saxlanılır. Müəllif dissertasiyanın “Başlanğıc” hissəsində indiyədək “Azərbaycan və Anadolu xalq hekayələrinin təhlili və müqayisəsi” ilə bağlı belə bir müqayisənin aparılmadığını və mövzunun işlənilmə prosesində yaranan çətinlikləri diqqət mərkəzinə çəkir, əsərin yazıldığı dövrdə mövzu ilə bağlı həm elmi tədqiqatların, həm də toplanılmış olan Azərbaycan və Anadolu folklor nümunələrinin azlığından şikayətlənərək mükəmməl bir əsər ortaya qoya bilməyəcəyini də etiraf edir [3, s.4].

Tədqiqatla tanışlıqdan məlum olur ki, müəllif “xalq hekayələri” adı altında həm nağılları, həm də dastanları nəzərdə tutmuşdur. Səlim Rəfiq araşdırma zamanı təhlilə cəlb edilən həm Azərbaycan, həm də Anadolu xalq hekayələrini, sonra isə saz şairləri ilə bağlı olan hekayələri (“Aşıq Valeh”, “Aşıq Qurbani”) təqdim edir. Müəllif həmin nümunələri sistemləşdirərək, mövzu baxımından altı qrupda birləşdirir: 1. Eşq hekayələri; 2. Saz şairləri ətrafında təşəkkül edən hekayələr; 3. Tarixi hekayələr; 4. Qəhrəmanlıq hekayələri; 5. Heyvanlar haqqında təşəkkül edən hekayələr; 6. Sərgüzəşt hekayələri. Qeyd etmək lazımdır ki, Səlim Rəfiqin verdiyi bu bölgü indiyədək öz əhəmiyyətini qoruyub-saxlamaqdadır. Belə bir girişdən sonra müəllif təqdim edilən nümunələrin müqayisəsinə başlayır. Müqayisə zamanı alim öncə hekayələrdə yer alan üsürlərin təsnifatını verir, onlarda yer alan dastan üsürlərinə və masal (nağıl) motivlərinə diqqəti çəkir, nümunələr əsasında fikrini əsaslandırır. Xalq hekayələrində yer alan dastan üsürlərinə diqqət yetirən müəllif qəhrəmanlıq tələqqisi, qəhrəmanlıq, qəhrəman qadınlar, cəngavərlik təlimi, cəng, meydana ər diləmək, baba (ata)-oğul mücadiləsi, zindana atmaq, dəlilər, qurd, fəvqəladə (sehrli) qılınc, iki qəhrəmanın ər meydanında tanışmaları, iki qəhrəmanla arkadaş olmaq, at (Köhlən at, Gün Peykər, Döldül, Göy-Mavi, Qırmızı) kimi elementləri müxtəlif dastanlarla müqayisəli şəkildə təqdim edir.

“Hekayələrdə masal motivləri” bölümündə isə müəllif xalq hekayələrində yer alan masal (nağıl) motivlərini bir-bir təqdim edərək onların hər biri haqqında ətraflı məlumat verir, həmin motivləri həm

Azərbaycan, həm də Anadolu xalq hekayələrində izləyir. Müəllifin təqdim etdiyi motivlər olduqca zəngin və rəngarəngdir. Onların bir qismini təqdim edirik: “Eşq röyası və eşq badəsi”, “Aşiq olmanın digər şəkilləri”, “Röyalar”, “Fəlakət xəbər verən rüyalar”, “Səadət xəbər verən rüyalar”, “Qoca qarı”, “İyi qarılar”, “Fəna qarılar”, “Təbdili-qiyafət”, “Kəl oğlan”, “Tilsim”, “Çoban”, “Hərəmilər”, “Ərəb”, “Kor gözün açılması”, “Xəstə görünmək”, “Tərki-dünya”, “Qanlı gömlək”, “Ağıza tüpürmək”, “İki yol”, “Yolu qeyb etmək”, “Qırx qız”, “İbrət almaq”, “Qaf dağı”, “Fırtınaya tutulmaq”, “Alma atmaq”, “Bir damla qan”, “Alma ağacı”, “Rəsm”, “Suda əks”, “Qundaq”, “Süleyman peyğəmbərin süfrəsi”, “Süleyman peyğəmbərin üzüyü”, “Xalı”, “Alma”, “Ayaqqabını itirmək”, “Ögey qızı gizlətmək”, “Padşaha hədiyyə”, “Qayadan atmaq”, “Qırx bağ”, “Nişan əlamətini dəyişdirmək”, “Sevdiyi qızı başqası namına almaq”, “Qızı əmanət etmək”, “Saqqala daraq batırmaq”, “Şətrənc (şahmat) oyunu”, “Kəsik baş”, “Bəzircan”, “Üç balıqçı”, “Quş dilindən anlamaq”, “Bir iynə”, “İki sevgilinin ölümü”, “Dəyirmançı”, “Dağ”, “Karvan”, “Durna”, “Geyik” (Maral), “Ağ və qara qoç”, “Canavar və ayı”, “Köpəklər”, “Simurq”, “Dövlət quşu”, “Əjdaha”, “Divlər”, “İfritə”, “Mələklər” və s.

Səlim Rəfiqin böyük zəhmət hesabına müəyyən etdiyi bu motivlər indi də öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Müəllif həmin motivlərin bir qisminin dastanlarda da işlək olduğunu qeyd etmiş, konkret örnəklərlə fikrini əsaslandırmışdır.

Müəllif tədqiqat işinin “Hekayələrdə dini təsir və dini ünsürlər” fəslində xalq hekayələrində yer alan dini motivlərə diqqəti cəlb edir. Onu da qeyd edək ki, Səlim Rəfiqin xalq hekayələrində dini təsir və dini ünsürlərlə bağlı üzə çıxardığı bu məqamlar xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, Azərbaycan folklorşünaslığında dini nağılların ayrıca bir qrup kimi təsnifatı yalnız müstəqillik illərində aparılmışdır. Çünki sabiq sovet rejimində dini nağılların, ümumiyyətlə, dinlə bağlı bütün şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin toplanması və nəşri yasaq hesab edilmişdi. Təsədüfi deyil ki, Səlim Rəfiqin Azərbaycan nağıllarında dini təsir və ünsürlərin üzə çıxarılması sahəsindəki xidmətinə tədqiqatçılar tərəfindən yüksək dəyər verilmişdir: “Səlim Rəfiqin “Azərbaycan və Anadolu xalq hekayələrinin təhlili və müqayisəsi” adlı əsəri ilə tanışlıq göstərir ki, sən demə, folklorşünaslığımız üçün öncə deyilən məsələlərin bir çoxu (dini nağılların bölgüsü – X.M.) heç də yeni deyilmiş. Vətəndən uzaqlarda yaşayıb-yaradan, xalq ədəbiyyatı örnəklərimizi dəqiqliklə araşdıran Səlim Rəfiq onları bütün incəliklərinə qədər çözləyərək mövzu, motiv, ünsür, obraz, ideologiya, forma və mənşə baxımından tədqiq və təhlil etmişdir” [1, s.330-331].

Səlim Rəfiq xalq hekayələrindəki dini motivləri iki istiqamətdə öyrənir: şamanizm izləri, islamiyyət təsiri. Bundan sonra İslam dininin şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinə göstərdiyi təsirə diqqəti çəkir. Tədqiqatçı xalq hekayələrində islami təsir olaraq cənnət, cəhənnəm, dua, namaz, axirət kimi dini anlayışların, bir sıra obrazların, o cümlədən Cəbrayıl obrazının geniş yayıldığını qeyd edir. Eləcə də müəllif dini və tarixi şəxsiyyət sayılan Həzrət Əliyə xalq nağıllarında ayrıca obraz kimi geniş yer verildiyini, onlarda Həzrət Əlinin qəhrəmanların rəhbəri, aşıqların hamisi, fəlakətə, çətinliyə məruz qalanların xilaskarı, yüksək ruhlu bir insan kimi yer tutduğunu göstərir (3, s.80).

Fikrini daha sonra Xızır peyğəmbər obrazı ilə bağlı davam etdirən Səlim Rəfiq bir sıra nağıllarda onun da Həzrət Əli kimi geniş yer aldığını göstərir və Həzrət Əliyə aid edilənlərin Xızır peyğəmbərə də şamil oluna biləcəyini yazır: “Əliyə dair yuxarıda vermiş olduğumuz izahatı Xızıra da şamil edə bilərik” [3, s.81].

Tədqiqatçı bundan sonra isə xalq hekayələrindəki digər ünsürlərə diqqəti çəkir, Süleyman peyğəmbər, Yunis peyğəmbər, İsmayıl peyğəmbər, Nuh peyğəmbərin adlarının nağıllarda geniş işləndiyini göstərir. Sonra isə Dərviş obrazı üzərində xüsusi dayanaraq konkret nümunələrlə fikrini əsaslandırır. Səlim Rəfiq xalq hekayələrində təsəvvüf elementlərinin müəyyənləşdirilməsinə də ayrıca diqqət yetirir, bu ünsürlərin bütün nümunələrə şamil olunmadığını, daha çox eşq romanlarında və saz şairlərinin ətrafında təşəkkül edən hekayələrdə özünü göstərdiyini yazır. Məlumdur ki, klassik ədəbiyyatımızda təsəvvüf fəlsəfəsinin təzahürü olduqca qabarıqdır. Bu özünü xalq ədəbiyyatı

nümunələrində də göstərir. Məhz bunu nəzərə çarpdırmağa çalışan müəllif xalq hekayələrində təsəvvüf ədəbiyyatından gəlmə bir sıra ünsürlərə də diqqət yetirir.

Daha sonra tədqiqatçı xalq hekayələrində yer alan motivlərə nəzər salaraq Azərbaycan və Anadolu hekayələrində müştərək və mütəammim (yaygın) motivləri müəyyənləşdirir. Müəllif müəyyən etdiyi aşağıdakı motivlərin bir qisminin çox geniş yayıldığını, bəzilərinin isə məhdud dairədə işləndiyini bildirir: “Eşq şərabı”, “Röyalar”, “Övladsızlıq”, “Qoca qarı”, “Təbdili-qiyafət”, “Tilsim”, “Rəml atmaq”, “Çoban”, “Üç qıl”, “Xəstə görünmək”, “Ağır təkliflər”, “Qanlı gömlək”, “Qırx qız”, “Bəzirgan”, “Karvan”, “Durna”, “Dağ”, “Ayaqqabı düşürmək”, “Ögey qızı gizlətmək”, “Qızı əmanət etmək”, “Quyudan su çıxarmaq”, “Bir cüt dəmir ayaqqabı və bir əsa”, “Geyik”, “Divlər”, “Pərilər”, “Əjdahalar”, “İfritələr”, “Mələklər”, “Simurq”, “Dövlət quşu”, “Müxtəlif quşlar”, “Ağ və qara qoç”, “Xoruz”, “Köpəklər”, “Düyün”, “Yatağa xəncər qoyma” (3, s.86).

Daha sonra xüsusi (milli) motivlərə diqqət yetirən Səlim Rəfiq onları ancaq tədqiq etdiyi hekayələr əsasında müəyyənləşdirdiyini qeyd edir. Müəllifin müəyyən etdiyi həmin motivlərin bir qisminin hekayələrlə bağlı uyğunluğuna diqqət edək: “Gənc Osman” hekayəsində – “Saqqala daraq batırmaq”, “Bir ləyən qanı quyudakı dəyirman daşının üstündə oturaraq başda tutmaq”, “Qeyb olmuş birisini münəccim vasitəsilə aramaq”, “Kəsik baş” və “Yürüyən bayraq” motivləri; “Üç qardaş” hekayəsində – “Xalı, yəni Süleyman peyğəmbərin səccadəsi”, “Boru”, “Alma” motivləri; “Tasa (qəm) quşu” hekayəsində – “Bir gül” motivi; “Tənbel Əhməd” hekayəsində – “Kayb olmuş birisini bulmağa vəsilə olan şey” motivi; “Tahir ilə Zöhrə” hekayəsində – “İki sevgilinin ölümü” motivi; “Ovçu oğlu Ulu xan” hekayəsində – “Ağıza tüpürmək” motivi; “Alı xan” hekayəsində – “Qundaq” motivi; “Tahir Mirzə” hekayəsində – “Qırx bağ” motivi; “Nardan xatun” hekayəsində – “Nişan əlamətini dəyişdirmək” motivi; “Tufarqanlı Abbas” hekayəsində – “Dəlilik iddiası” motivi və s. [3, s.86-87].

Səlim Rəfiq sonrakı bölmələrdə ardıcıl olaraq əvvəlcə yalnız Azərbaycan hekayələrində olan motivləri, sonra isə yalnız Anadolu nağıllarında olan motivləri göstərir. Bu motivləri müəyyənləşdirən müəllif onların mənşəyi ilə bağlı müqayisəli təhlillər aparır, onların milli və yaxud beynəlxalq səciyyə daşdığını göstərir. Müəllif, haqlı olaraq, bəzi motivlərin mənşəyinin konkret hansı xalqa mənsubiyyətini müəyyənləşdirməyin çətin olduğunu vurğulayır, bunun üçün çoxlu sayda tədqiqatların və nümunələrin vacibliyini zəruri sayır. Örnək olaraq müəllifin bir neçə motivlə bağlı izahına diqqət edək: “Kəl oğlan motivi Petrev bəyin (Petrev Naili Boratavın – X.M.) dediyi kimi, ancaq bu isimlə bizim masallara xas bir motiv ola bilər. Zira Kəl oğlan gibi tiplər digər millətlərin hekayələrində də yox degildir. Buna Azərbaycanda “Keçəl” denilməkdədir ki, “Koroğlunun Azəri “Keçəl Həmzə” olduğu kimi, ayrıca “Keçəl nağılları” da vardır” [3, s.91]. “Simurq iranilərin əfsanəvi bir quşudur ki, “sək” – “köpək” və “mürğ” – “quş” kəlmələrinin birləşməsindən hüsulə gəlmişdir. Köpəyin quşla olan bu münasibəti İran əsətinə “Simurq” şəklində keçmişdir”. Yaxud “Eşq röyası, yaxud eşq badəsi təsəvvüf cərəyanının intişarından sonra hüsulə gəlmiş təsəvvüfi-islami motivdir” [3, s.91].

Araşdırıcı daha sonra xalq hekayələrində irəli sürülən ideya və fikir məsələsinə diqqət yetirir, onlardakı etnoqrafik ünsürləri (şadlıq məclisləri, cırıt (Azərbaycanda “Cıdır”), dəllal bağırmaq (Azərbaycanda “Car çəkdirmək”), yaxadan keçirmək, müsafirpərvərlik (qonaqpərvərlik), and içmək, cəzalar (həbs və ya sürgün, gözə mil çəkmək), atalar sözləri (Azərbaycan nağıllarından 24, Anadolu nağıllarından isə 6 atalar sözü) müəyyən edərək onların xalq hekayələrində necə yer almasını, nəyə xidmət etdiyini göstərir [3, s.96-101].

Səlim Rəfiq xalq hekayələrində yer alan gözəllik tələqqisinə də diqqəti çəkir, həmin örnəklərdə qadın gözəlliyinin təsvirinin ön planda olduğunu qeyd edir. Onlardan bir neçəsinə diqqət edək. “Aşiq Valeh”də: “Qız nə qız, qaşlar kaman, gözlər qan piyaləsi, burun hind fındığı, sinə Səmərqənd kağızı, ...” və ya “Şahzadə İbrahim”də “Qız nə qız, qəddi-qaməti sərv ağacı, qaşları kaman, hər dərdə dərman, bir huri-qılman, on dörd hörük saçı gərdana tökülüb, gözləri qövsi-qüzeh, ləbləri piyalə, ruyi-rüxsarı gün tək şölə verir, mərmər sinəsinin üstündə gül, ...” [3, s.102].

Müəllif “Xalq hekayələrində saz” bölməsində isə dastanlarda saza geniş yer verilməsi ilə bağlı yazır: “Bilxassə, Azərbaycan hekayələrində saza çox əhəmiyyət verilməkdədir. Hekayələrdə saz, aşıqların ən böyük yardımçısıdır. Ruhlarının təsəllisi, adətə, sazlarının tellərindədir. Ən müztərib zamanda saza müraciət edərlər. Saz aşıqların ən lüzumlu aləti ədd ediliyor” [3, s.104]. Səlim Rəfiq daha sonra xalq hekayələrində sazın təqdim olunduğu adlar (“sineyi-tar”, “çömçə”) üzərində dayanır, onlarla bağlı fikirləri şərh edir.

Müəllif “Xalq hekayələrində şəkil” adlı fəsildə “nağıl” – “masal” – “hekayə” anlayışlarının izahı ilə bağlı hissədə “nağıl” sözünün Azərbaycan türkləri arasında “masal” yerinə işləndiyini, həmçinin bunun hekayə qarşılığını da ifadə etdiyini qeyd edir.

Səlim Rəfiq sonuncu bölmədə xalq hekayələrinin mənşəyi məsələsinə toxunaraq onları iki qrupa bölür: 1. İslam ənənəsindən gələn dini mövzular; 2. İran ənənəsindən gələn mövzular. Müəllif ikinci bölmədə də dini faktorun güclü olduğunu göstərir: “Əksəriyyətlə dini və bəzən zahiri bir rəngi islam ilə boyanmış mövzular ki, İran tərqiqlə intiqal hind mövzuları da bu dairəyə girə bilər” [3, s.114].

Beləliklə, “Azərbaycan və Anadolu xalq hekayələrinin təhlil və müqayisəsi” əsərinə əsasən Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun xalq hekayələri ilə (nağıl və dastanlarla) bağlı fikirlərini belə ümumiləşdirə bilər: Səlim Rəfiq xalq hekayələrinin (nağılların) bölgüsündə, mənşəyində, motiv, süjet və obrazların müəyyənləşdirilməsində dini amillərin olduqca geniş yer tutduğunu faktlar əsasında göstərmişdir. Müəllif nağıllarla bağlı sadalanan bir sıra məsələlərin qoyuluşunda istər özünəqədərki, istərsə də özündən sonrakı folklor araşdırıcılarından fərqli olaraq, xüsusi elmi yanaşma, tədqiqat metodu və mövqe nümayiş etdirmiş, öz sələfləri və müasirlərindən daha da irəli gedərək xalq nağıllarının təsnifatı ilə bağlı bu gün də öz əhəmiyyətini itirməyən fikir və mülahizələr irəli sürmüşdür.

Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun 1941-ci ildə Bursada nəşr edilmiş “Azərbaycan ədəbiyyatı – Seçilmiş misralar” kitabı həm XIII-XIX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı ilə, həm də aşiq şeiri ilə bağlı tərtib edilmiş antologiyayı xatırladır. Görünür, Səlim Rəfiqin bu kitabın nəşrində əsas məqsədi Türkiyə oxucularını Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələri ilə tanış etmək olmuşdur. Məlumdur ki, həmin dövrdə belə antologiyalar, demək olar ki, yox idi. Elə kitabın sonunda verilmiş “Müəllifin basılacaq əsərləri” siyahısından da görünür ki, Səlim Rəfiqin bu sahədə planları çox imiş. Belə ki, həmin siyahıda daha dörd antologiyanın adı vardır: “Azərbaycan divan ədəbiyyatı antologiyası”, “Ədəbi yenilik antologiyası”, “Azərbaycan saz şairləri antologiyası”, “Azərbaycan xalq ədəbiyyatı antologiyası” [4, s.108-109].

Verilən siyahıdan görüldüyü kimi, Səlim Rəfiqin “Azərbaycan saz şairləri antologiyası” adlı toplusu da çapa təqdim edilmişdir. Həmin kitab əldə olmasa da, alim “Azərbaycan ədəbiyyatı – Seçilmiş misralar” kitabına “Əlavə” adı ilə aşiq ədəbiyyatından nümunələr də daxil etmişdir. Buraya 54 aşığın yaradıcılığından seçilmiş örnəklər verilir [4, s.75-94]. Həmin hissədə ayrı-ayrı dövrlərdə yaşayıb-yaratmış 52 aşığa aid şeirlər müəlliflərinin adı ilə, iki şeir nümunəsi isə müəllifsiz verilir.

Səlim Rəfiqin tədqiqatlarından aydın olur ki, onun aşiq yaradıcılığına aid nümunələrin üzə çıxarılması və nəşri ilə bağlı məqalələri vardır. Alim “Azərbaycan Yurt Bilgisi” dərgisinin 1932-ci il nəşr edilən 23-cü sayında “Nigaristanlı Aşiq sadığın bir şeiri” adlı məqaləsində Paris Milli Kitabxanasındakı əlyazmalar içərisində saxlanılan “Koroğlu” dastanının surətinin İstanbul Universiteti Türkiyyat İnstitutunda olduğunu qeyd edir. Həmin nüsxənin sonunda təsadüf etdiyi Sadıq adlı bir şairin şeirinə diqqəti cəlb edir və onun beş bənddən ibarət olan mətnini də verir. Tədqiqatçı “Qaldı” rədifli həmin nümunə haqqında bunları yazır: “Şeir heca vəzniylə və on bir hecalı qoşma şəklində yazılmışdır. Açıq və sadə olan dildə azəri ləhcəsinin xüsusiyyətləri barizdir. Mövzu etibarilə didaktik, yəni təlimidir. Hər şeyin fani olduğu qənaətini daşıyan misralar arasından bədbin bir ruh bəlməkdədir” [2, s.185].

Alim yenə “Azərbaycan Yurt Bilgisi” dərgisinin 1933-cü ildə dərc edilən 23-cü sayında “Azəri xalq ədəbiyyatında “Dəli Alı” dastanı” adlı məqaləsində XIX əsrdə geniş yayılmış olan

“Dəli Alı” dastanı haqqında ilk dəfə məlumat vermiş, dastandan müxəmməs janrında olan bir şeirə də diqqəti cəlb etmişdir [2, s.176-183].

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, aydın olur ki, Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığının görkəmli nümayəndələrindən olan Səlim Rəfiq folklorşünaslıqla sistemli şəkildə məşğul olmuş, bu sahədə bir sıra qiymətli tədqiqatlar aparmışdır. Onun folklorşünaslıq irsi Azərbaycan folklorunun epik növünə daxil olan nağıl və dastanlarla bağlı ilk araşdırmalardan biri kimi diqqəti çəkir. Səlim Rəfiqin Azərbaycan və Anadolu xalq hekayələrinin təhlili və müqayisəsinə həsr edilmiş tədqiqatı özünün orijinallığı ilə seçilir. Eləcə də alimin aşıq şeiri nümunələrinin nəşri sahəsindəki fəaliyyəti də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan onun üzə çıxarıb nəşr etdirdiyi nümunələr xüsusi araşdırılmalı, onlar əldə olan aşıq şeiri nümunələri ilə müqayisəli şəkildə tədqiqat obyektinə çevrilməlidir.

Ədəbiyyat / References

1. Mirzəyeva X. Səlim Rəfiqin folklorşünaslıq irsində dini motivli Azərbaycan nağılları. *Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: reallıqlar, problemlər, vəzifələr*. II Beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Bakı: Elm və təhsil, 2016.
2. Özcan Ö. *Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu*. – Bakı: Elm və təhsil, 2013.
3. Refioğlu S.R. *Azərbaycan və Anadolu xalq hekayələrinin təhlili və müqayisəsi*. İstanbul Universiteti Edebiyat Fakültesi. Basılmamış bitirmə tezi. – İstanbul, 1934.
4. Refioğlu S.R. *Azərbaycan edebiyatı – Seçilmiş misralar*. – Bursa: Emek Basımevi, 1941.

Фольклористское наследие Салим Рафига Рафиоглу

Ханум Мирзоева

Доктор философии по филологии

Институт востоковедения имени Зии Буниадова НАНА

E-mail: xanim102@mail.ru

Резюме. В исследованиях одного из известных представителей азербайджанского литературоведения эмиграции Салим Рафига Рафиоглу (1905-1980) особое место занимают вопросы фольклористики. Первая, до сей поры неопубликованная, исследовательская работа учёного в этой области произведение «Анализ и сопоставление народных рассказов Азербайджана и Анатолии». Это произведение была выполнено им в 1934 году как выпускная диссертация в Стамбульском университете. Из исследования следует, что автор под названием «народные рассказы» имеет в виду сказки и дастаны. Салим Рафиг тематически систематизировал данные образцы и составил шесть групп. В следующей главе автор приводит всесторонние сведения о каждом сказочном мотиве, имеющем место в народных рассказах, и рассматривает их в азербайджанских и анатолийских рассказах. Салим Рафиг привлекает внимание к имеющимся в сказках религиозным мотивам и указывает на влияние вначале шаманизма, а затем исламской религии в образцах народной литературы. Учёный впервые группирует мотивы сказок с этой точки зрения.

Салим Рафига также занимало ашугское творчество, избранные образцы ашугской литературы опубликованы в разделе «Приложение» его книги «Азербайджанская литература – Избранные строки». Учёный этим создал условия для исследования этих образцов.

Ключевые слова: Салим Рафиг, эмиграция, фольклор, сказка, мотив, ашуг